

विपद् पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना

अवधारणा पत्र ।

१. पृष्ठभूमि

उत्तरमा हिमाली क्षेत्र देखि दक्षिणमा सुस्ताको तराई र विचमा पहाडी क्षेत्रले अधिकांस भुभाग ओगटेको गण्डकी प्रदेश भौगोलिक विविधता भएको प्रदेश हो । भौगोलिक विविधतासंगै नदिनाला, तालतलैया र खोंजहरु समेत भएकाले विपद्का दृष्टिकोणले यहाँको अवस्था बहुआयामिक छ । साथै कुनै एक क्षेत्रमा हुने जोखिमले अन्यक्षेत्रमा समेत जोखिमको दुश्चक्र सिर्जना गर्न सक्ने अवस्था छ । जस्तै हिमालमा हुने हिमताल विष्फोटले नदिनालामा बाढी आई तटीय क्षेत्रका बासिन्दालाई जोखिममा पार्ने र संगसंगै तराईमा डुवानको अवस्था निम्तिने सम्भावना रहन्छ ।

तराई, पहाड र हिमाल तिनै क्षेत्रमा सिर्जना हुने विपद्का घटना यस प्रदेशले बर्षेनी सामना गर्दै आइरहेको छ । बाढी पहिरो, भारी हिमपात, हिमताल विष्फोटन, हिम पहिरो, नदि कटान, डुवान, आगलागी, चट्याड लगायतका घटना अधिक दोहोरीरहेका केहि विपद् जन्य घटनाका उदाहरण हुन् ।

मौसममा आएको परिवर्तनका कारण मुख्यत हिमाली क्षेत्रमा हिमताल विष्फोटको जोखिम बढ्दै जादा तल्लो तटीय क्षेत्रका नदिनालामा समेत बाढीको खतरा दिन प्रतिदिन बढिरहेको छ । गत आ.व. ०७५।०७६ मा गण्डकी प्रदेशमा बाढी पहिरोबाट ज्यान गुमाउनेको संख्या तुलनात्मक रूपमा अन्य विपद्का घटनामा भन्दा अधिक छ । यसलाई मनन गर्दै नदिजन्य जोखिम न्यूनीकरणका लागि थप लगानी र पूर्वतयारीका कार्यहरुको आवश्यकता महसुस भएको छ ।

नदिजन्य विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सबैभन्दा प्रभावकारी उपायका रूपमा पूर्व सूचना प्रणालीहरुको स्थापना र विकासनै हो भन्ने बुझाइका आधारमा गण्डकी प्रदेश सरकारले यसलाई प्राथमिकतामा राखेको छ । मुख्यत नारायणी बेसिन अन्तर्गतका नदिहरुमा पूर्वसूचना

प्रणालीको स्थापना र विकासबाट गण्डकी प्रदेश मात्र नभई नारायणी नदिका किनारमा रहेका बस्तिहरू समेत जोगाउन सहज हुने भएकाले यो गण्डकी प्रदेशका लागि मात्र नभई समग्र देशकै विपद्को क्षेत्रमा योगदान पुर्याउने आधार हो । यसैले हिमालबाट सुरुवात भई बग्ने नदिहरूलाई पहिलो प्राथमिकतामा राख्दै यसअघि पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना हुन बाँकी नदिनालाहरूमा तत्काल आधुनिक विपद् सूचना प्रणाली स्थापना गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

२. उद्देश्य

- क. बाढी जन्य विपद्का घटनाको जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्वतयारीलाई प्रभावकारी बनाउने,
- ख. विपद् पूर्व सूचनालाई चुस्त र भरपर्दो बनाई नदि तटमा रहेका बस्ती तथा बासिन्दाहरूलाई बाढी पहिरोबाट सुरक्षित स्थानान्तरणमा सहज बनाउने,
- ग. भौगोलिक विकटता र मौसमका कारण सूचनाको अभावमा विपद्बाट हुनसक्ने मानवीय क्षति घटाउने ।

३. बजेट र वार्षिक कार्यक्रमको अवस्था

प्रदेश सरकारको वार्षिक विकास कार्यक्रमको कोड नं ११.३.८.३., खर्च शिर्षक नं ३११२२ मा विपद् पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना तथा व्यवस्थापन शिर्षकमा रु १,००,००,००० (अक्षरुपी रु एक करोड रुपैया) विनियोजन भएको छ। साथै सोही खर्च शिर्षक अन्तर्गत रहेर गण्डकी प्रदेश सरकार मन्त्रिपरिषदले अनुमोदन गरेको वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्ययोजनामा २०७७ साल जेठ महिनासम्म उक्त कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिसक्ने उल्लेख छ ।

४. बाढीजन्य जोखिमको प्रकृती

गण्डकी प्रदेशमा मुख्यत दुई प्रकारका बाढीहरू देखिएका छन् । नियमित 'सिजनल फ्लड' र 'फल्यास फ्लड' । वर्षाको सिजनमा अधिक झरीका कारण सिर्जना हुने मौसमी बाढी 'सिजनल फ्लड' हो । यो हरेक वर्ष नियमित रूपमा देखा पर्छ र वर्षेनी लाखौं जनतालाई प्रभावित पार्दै आइरहेको छ । नदिनालामा निरन्तर बहाव बढ्दै जाने वा लामो झरीसँगै सिर्जना हुने

प्रकृतीको भएकाले यसको पूर्वानुमान तुलनात्मक सहज हुन्छ । २०७६ साल साउन पहिलो साता लमजुङको दोर्दी खोलामा आएको विनासकारी बाढी यसको उदाहरण हो ।

टन्टलापुर घाम लागेको समयमा समेत अचानक देखा पर्ने बाढी 'फल्यास फ्लड' हो । नदिको श्रोत क्षेत्रमा झरी परेका कारण वा हिमताल विष्फोट भई तल्लो तटीय क्षेत्रमा देखा पर्ने बाढी 'फल्यास फ्लड' हो । यो नियमित नभएपनि अचानक आउन सक्ने सम्भावना भएका कारण अधिक जोखिमयुक्त छ । २०६९ साल वैशाख २३ गते सेती नदिमा आएको विनासकारी बाढी 'फल्यास फ्लड' को उदाहरण हो । यो एकसाथ ठूलो बाढीका रूपमा आउने र छिटै सुक्ने प्रकृतीको हुन्छ ।

५. पूर्व सूचना प्रणाली र यसले काम गर्ने तरिका

विपद् पूर्व सूचना प्रणाली विपद्का घटना हुनुभन्दा अगाडी शब्द, आवाज, वा कुनै संकेत दिने यन्त्रिक प्रणाली समेत हो । यसले नियमित प्रकृतिमा अचानक देखिने फेरबदलाई आधार मानेर पूर्व संकेत प्रदान गर्छ । विपद्का पूर्व सूचनाका क्षेत्रमा हालसम्म मौसमजन्य विपद् जस्तै बाढीपहिरो र हिमपातमा क्षेत्रमा विशेष प्रभावकारी मानिएको छ ।

क. बाढीको पूर्व सूचना प्रणालीको लागि नदिमा पानीको सतह र बहावको नियमित मापन र मूल्यांकनका लागि स्वचालित रेकर्डर जडान गरिन्छ । यो रेकर्डरले नदिको नियमित सतह भन्दा माथी पानीको बहाव उत्पन्न हुने वित्तिकै जल तथा मौसम विज्ञान विभागको सर्भरमा संकेत प्रवाह गर्छ जसले गृह मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको राष्ट्रिय आपत्कालिन कार्य सञ्चालन केन्द्र लगायत विपद्को क्षेत्रमा काम गर्ने तोकिएका निकायको मोनिटर डिस्प्ले वा मोवाइल वा इमेल मार्फत सूचना प्रवाह गर्छ । यस्ता निकायले प्राप्त सूचनाका आधारमा मातहतका निकाय मार्फत सचेतना वा उद्धारका कार्य सञ्चालन गर्दछन् ।

ख. स्वचालित रेकर्डरले एकातिर सर्भरमार्फत जल तथा मौसम विज्ञान विभागमा संकेत पठाउछ र विभागले सो नदिको तटीय क्षेत्रमा रहेका मोवाइल फोनमा स्वचालित सन्देश प्रवाह गर्छ । हाल विभागले दुरसञ्चार सेवा प्रदायक कम्पनीहरू नेपाल टेलिकम र एन.सेल.मार्फत यस्तो स्वचालित सन्देश पठाउने गरेको छ । यस्ता सन्देशजन्य पूर्व

सूचनाले नदि तटमा रहेका जनतालाई बाढी आउनु अघिनै सुरक्षित स्थानमा सार्न र धनजनको सम्भावित क्षतिबाट जोगाउन सहज बनाउछ ।

६. उपयुक्त स्थानको छनौट

- क. विपद् पूर्वसूचना प्रणाली विगतमा भएका बाढी पहिरोका घटनालाई मध्यनजर राखी बाढीबाट प्रभावित क्षेत्रहरू र बाढीका सम्भावित क्षेत्रमा स्थापना गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ । मुलत हिमाललाई आधार बनाएर उत्पती भएका नदिनालाहरू तथा नारायणी बेसिनमा आधारित नदिहरूमा यस्तो प्रणालीको आवश्यकता देखिएको छ । गएको साउन महिनामा लम्जुङको दोर्दी नदिमा आएको बाढीका कारण भएको ठूलो माननीय र भौतिक क्षतिले त्यस्तै प्रकृतीका नदिहरूमा तत्काल पूर्व सूचना प्रणाली जडान गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएको छ ।
- ख. जल तथा मौसम विज्ञान कार्यालय र अन्य निकायबाट गरी पहिचान भएका ४२ वटा स्थानहरूमा जम्मा १९ वटा स्थानहरूमा मात्र बाढीको पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना भएको अवस्थामा बाँकी क्षेत्रहरूमा तत्काल पूर्वसूचना प्रणाली स्थापना गर्न आवश्यक देखिएको छ । यि मध्ये ज्यामिरेबारी र राहुघाट म्याग्दीको सूचना प्रणाली रहेपनि हाल काम नगर्ने अवस्थामा छ ।
- ग. विपद् पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना हुन बाँकी उक्त क्षेत्रहरूमध्ये हाल कालीगण्डकी नदी बेनी, हर्पन खोला कास्की, सेती नदि ज्यामिरेबारी कास्की र सेती नदी, दमौलीमा तत्काल सूचना प्रणाली स्थापना गर्न आवश्यक स्थान भनी जल तथा मौसम विज्ञान कार्यालय पोखराले पहिचान गरेको छ । सो स्थानहरूमा यस आ.व.मा विपद् सूचना प्रणाली स्थापना गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

७. कार्यक्रम कार्यान्वयनको मोडल

यस मन्त्रालय अन्तर्गत हालसम्म विपद् व्यवस्थापन हेर्ने आफ्नै मातहतका संरचना नरहेको अवस्थामा साविकमा विपद् पूर्व सूचना प्रणालीका क्षेत्रमा काम गर्ने जल तथा मौसम विज्ञान कार्यालय पोखरासँग समन्वय तथा सहकार्य गर्न उपयुक्त हुन्छ । यसका लागि मन्त्रालय र जल तथा मौसम विज्ञान कार्यालयबीच सम्झौता गरी पूर्व सूचना प्रणाली स्थापनाका लागि लागत अनुमान तयार पार्ने, बोलपत्र लगायतका खरिदका प्रकृया र

अन्य आवश्यक कार्य कार्यालयबाट नियमानुसार तत्काल सुरु गर्ने र प्रचलित खरिद सम्बन्धि ऐन, कानून बमोजिम बोलपत्र प्रस्तावमा छनौट भएको कबोल अंक बराबरको रकम भुक्तानीका लागि कार्यालयको नाममा मन्त्रालयले अख्तियारी प्रदान गर्न उपयुक्त हुन्छ । उक्त रकमको लेखा राख्ने, र लेखा परिक्षण गराउने सहित सम्पूर्ण जिम्मेवारी समेत अख्तियारी प्राप्त गर्ने कार्यालयमानै दिन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

८. लाभान्वित पक्ष

- क. नदि तटमा रहेका बस्ती तथा स्थानीय बासिन्दाहरु बाढी तथा नदिजन्य विपद्को पहिलो जोखिमयुक्त समुह हुन् । बाढी पूर्वसूचना प्रणालीबाट पहिलो लाभान्वित पक्ष स्थानीय नदि तटीय क्षेत्रका बासिन्दा तथा नदि नालामा आधारित भई पेशा व्यावसाय सञ्चालन गर्नेहरु हुन् ।
- ख. हालसालै नारायणी नदिमा शुरु भएको जलयाना तथा जल-पर्यटकहरु तथा अन्य नदिनाला तथा तालतलैयामा चलने डुंगा तथा र्याफिटङका उपयोगकर्ता नदिजन्य दुर्घटनाको जोखिममा रहेका समुह हुन् । बाढीको पूर्व सूचना प्रणालीले जलयाना तथा जल पर्यटनलाई सुरक्षित र भरपर्दो बनाउन सहयोग पुग्न सक्दछ ।
- ग. नदिजन्य विपद्का घटनाबाट वर्षेनी हुने मानवीय तथा भौतिक क्षतिको न्यूनीकरणका लागि विपद् पूर्व सूचना प्रणाली बरदान सावित हुन सक्छ । त्यसैले कुनै निश्चित बर्ग, क्षेत्र, र भुभाग मात्र नभई समग्र देशकै हितका लागि बहुआयामिक लाभ प्राप्त हुन सक्ने देखिन्छ ।

९. अपेक्षित नतिजा

- क. विपद् पूर्व सूचना प्रणालीको स्थापनापछि नदिजन्य विपद्का घटनामा पूर्व तयारी, सचेतना, तथा उद्धार कार्यका लागि थप सहज हुनेछ,
- ख. विपद् पूर्व सो को सूचना प्राप्त हुने भएकाले मानवीय भौतिक क्षतिको जोखिम न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्नेछ,
- ग. विपद्जन्य घटनाको अवस्थामा सूचना प्रणालीको उपयोगबाट सम्भावित प्रभाव पर्ने क्षेत्रहरुमा एकसाथ सूचना सम्प्रेषण गरी सावधानि अपनाउन सकिन्छ,

- घ. सम्भावित विपद्को जोखिम न्यूनीकरण भई स्थानीय बासिन्दा तथा पर्यटकहरूले सुरक्षाको अनुभूती गर्नेछन् जसले गर्दा सकारात्मक सन्देश प्रवाह हुनेछ,
- ड. नदिहरूमा जलयानका लागि आउने पर्यटकहरूको संख्या वृद्धि भइ समग्र पर्यटन व्यावसायमा सकारात्मक प्रभाव पर्नेछ ।